

Маргарыта Петухова

Мінск

Язэп Драздовіч – пісьменнік

У беларускай культуры імя Язэпа Драздовіча (1888–1954) займае адметнае месца. Мастацтвазнаўцы, гісторыкі, літаратуразнаўцы, журналісты не адзін год імкнуча разгадаць феномен гэтай творчай асобы. *Мастак*, што паяднаў у сваёй творчасці інсітны і прафесійны пачаткі, містыку і рэальнасць; *даследчык*, які імкнуўся спазнаць таямніцы гісторыі Беларусі¹, беларускага слова² і народнай песні³, а таксама зра-

¹ Я. Драздовіч праводзіў археалагічныя раскопкі, фіксаваў і падрабязна апісваў свае знаходкі, а адшуканыя артэфакты перадаваў на захаванне і экспанаванне ў Беларускі музей у Вільні. Вынікам даследчыцкай працы майстра сталі альбомы “Гарадольня” (1924), “Дзісенская дагістарычная старына”, “Старасвеччына” (1939), у якіх ён падаў малюнкi і апісанні старажытных гарадзішчаў, сабраў мясцовыя легенды і паданні. Я. Драздовіч – аўтар артыкула «Дзе знаходзяцца Дудуткі і Гародня, успамінутыя ў “Слове аб палку Ігара”». Майстар прапанаваў ўласную гіпотэзу аб месцапаляжэнні згаданых у творы Дудутак.

² Я. Драздовіч – складальнік шэрагу слоўнікаў, збіральных народных прыказак і прымавак. Пра гэта гл.: Я. Драздовіч, *Краёвы слоўнік Дзісеншчыны*, “Беларуская дыялекталогія” 2014, Вып. 3, с. 53–80; І. Галуза, *Слоўнік Язэпа Драздовіча і польскамоўная лексікаграфічная традыцыя пачатку ХХ стагоддзя*, “Acta Baltico-Slavica” 2013, № 37, с. 333–342; І. Галуза, *Язэп Драздовіч – лексікограф*, “Роднае слова” 2014, № 2, с. 40–43; І. Галуза, *Язэп Драздовіч – лексікограф*, “Роднае слова” 2014, № 3, с. 34–37; І. Галуза, *“Краёвы слоўнік Дзісеншчыны” Язэпа Драздовіча*, “Роднае слова” 2014, № 6, с. 69–72; І. Галуза, *“Краёвы слоўнік Піншчыны” Язэпа Драздовіча*, “Роднае слова” 2015, № 1, с. 38–41.

³ Пра гэта гл.: В. Драпала, *Малавядомыя запісы песеннага фальклору Піншчыны: з палых матэрыялаў рукапіснага архіва Язэпа Драздовіча*, [у:] *Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. навук. арт.*, Мінск 2012, с. 46–51.

зумець гармонію космасу⁴; *педагог*, што стасаваў да сваіх выхаванцаў дэмакратычныя методыкі навучання, скіраваныя перадусім на раскрыццё творчага патэнцыялу вучняў⁵; *пісьменнік*, у спадчыне якога знайшлі сваё месца апавяданне, гістарычна-бытавы раман, аповесць, фантастычныя абразкі, паэма, дзённік і ўспаміны, – усе гэтыя іпастасі дзіўным чынам месцяцца ў адным творцы. Нездарма Я. Драздовіча называюць беларускім Леанарда да Вінчы, *павятовым Мікеланджэла* (Р. Барадулін), сапраўдным *Nomo universalis*⁶. Аднак не ўсе грані таленту Я. Драздовіча атрымалі належнае асэнсаванне: так, яго літаратурныя творы пакуль застаюцца малавядомымі шырокаму колу чытачоў. Пры жыцці творцы была надрукавана невялікая колькасць вершаў майстра⁷, свет пабачыла аповесць “Вялікая шышка” (1923), багаты ж даробак так і застаўся ў рукапісах. Можна меркаваць, што некаторыя літаратурныя творы Я. Драздовіча безваротна страчаны.

Пачатак літаратурнай дзейнасці Я. Драздовіча адносіцца да 1919 года: адным з першых пісьменніцкіх вопытаў майстра стала апавяданне “Нявольніца кволага сэрца, або Гэлька”. У архівах Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў фондзе № 2 захаваўся чарнавік з накідамі да твора, на старонках якога выяўлены душэўныя пакуты маладой дзяўчыны. Не вытрымаўшы неведомасці і расстання з каханым Адолькам, Гэлька здзяйсняе спробу самагубства:

Я не жыву, а тлею, дажываю. Жыву мінуўшчынай ды снамі. Таго, каго я так горача-шчыра люблю і любіла, мне не спаткаць ніколі. Ён для мяне памёр, як паміраюць у жыцці пражытыя дні і леты, мне не вярнуць яго, як не вярнуць той ясны... Бывай, жыццё! Бывай радня, што не зразумела душы маёй пакутнай! Бывай і ты, ясна любві маёй⁸...

⁴ Майстру належаць працы па астраноміі “Нябесныя бегі” (1931), “Паходжанне планет Сонечнай сістэмы” (30-я–50-я гг.).

⁵ На жаль, дэмакратычныя метады навучання не заўсёды прызна сустрэкаліся бацькамі і дырэкцыяй навучальных устаноў: у лісце з Навагрудскай гімназіі ад 17 верасня 1929 г. старшыня бацькоўскага камітэта Дзяковіч выносіў Я. Драздовічу папярэджанне за дрэнны ўплыў на вучняў і іх маральнае выхаванне, скандальныя паводзіны ў адносінах да кіраўніцтва гімназіі. Пра гэта гл.: АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 88.

⁶ У сучасным літаратуразнаўстве аўтары, якія ў сваёй творчасці звярталіся да некалькіх мастацкіх практык, акрэсліваюцца паняццямі мультыталенты, аўтары ўніверсальнага тыпу.

⁷ Вершы Я. Драздовіча друкаваліся ў “Беларускай вёсцы”, “Сялянскай ніве”, “Маланцы” і іншых выданнях.

⁸ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 18. Цытаты з рукапісаў Я. Драздовіча прыводзяцца ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі сучаснай беларускай мовы з захаваннем лексічных асаблівасцей аўтара – М. П.

Складана па невялікіх фрагментах тэксту меркаваць пра мастацкія вартасці цэлага твора, аднак і ў гэтых урыўках Я. Драздовіч выявіў сябе сапраўдным псіхалагам. Звярнуўшыся да даволі трывіяльнага сюжэта (падманутае каханне), майстар здолеў паказаць шырокі дыяпазон пачуццяў Гэлькі: адчай (*Бывай, жыццё!*), каханне (*для мяне ты даражэй за ўсё на свеце*), самаахвярнасць (*І зраблю цябе вольным, а жыццё тваё прыгожым, шчаслівым, багатым*), расчараванне і злосць (*А цяпер? Цяпер ты для мяне памёр, загінуў, цябе няма...*), нянавісць (*ён мне працівен, я ненавіджу яго*) і надзею (*можна, не раз удыхнеш і слёзна заплачаш па мінулым жыццём*). Эмацыянальны стан гераіні аўтар удала падкрэслівае апісаннем адзінокага халоднага трамвая, колы якога выстукваюць для Гэлькі хаўтурны марш. Напружанне ўзмацняецца зменай малюнкаў за акном, а таксама раўнадушшам да просьбаў дзяўчыны велічнага мора. На жаль, апавяданне не было завершана, а з прычыны пашкоджанасці рукапісаў складана рэканструяваць тэкст твора. Аднак, нягледзячы на гэта, “Нявольніца кволага сэрца” атрымала высокую ацэнку даследчыкаў: *У апавяданні “Нявольніца кволага сэрца” Язэп Драздовіч спрабуе па-філасофску раскрыць прычыну чалавечага няшчасця. Ён дае тры магчымыя варыянты вырашэння гэтай праблемы: у ілюзіях, у эгаізме, а таксама імкненні чалавека за карысцю яго блізкіх, і ў грамадстве, дзе пануе несправдлівасць*⁹.

У 1920–1922 гг. Я. Драздовіч працуе над гістарычна-бытавым раманам “Гарадольская пушча”, дзеянне якога ахоплівае два часавыя планы: падзеі Першай сусветнай вайны і Сярэднявечча (у тэксце рамана згадваюцца імёны Вітаўта і Ягайлы). Працаўнікі ваеннага шпіталю становяцца сведкамі загадкавага абраду, які выклікае ў іх не толькі жах, але і цікавасць да мінулага. Ягамосць Лявон, вясковы кніжнік, распавядае слухачам пра часы Гарадольскай пушчы, знаёміць з лёсам князёўны Рутыльды-Русіславы, жыхарамі пушчы і іх прыгодамі, якія распачынаюцца з задання прывезці граматы, што пацвярджаюць баярскае паходжанне гарадольцаў і іх незалежны статус.

Розныя часавыя вымярэнні рамана звязваюцца з адпаведным колам праблем. XX стагоддзе (рэалістычны план) узнімае праблемы неабходнасці вяртання гістарычнай памяці (захапленне герояў рамана археалогіяй – гэта не проста цікавасць ці дань модзе, а ўсвядомлены

⁹ М. Райчонак, *3 навуковых даследаванняў розных гадоў*, [у:] *Язэп Драздовіч. “Прыйдзе час...”*, Смаленск 2008, с. 144.

пошук сваіх каранёў), звароту да хрысціянскіх ідэалаў чалавекалюбства і актуалізуе праблему вайны і міру. Героі “Гарадольскай пушчы”, непасрэдня ўдзельнікі вайны, задаюцца пытаннем яе сутнасці:

– Не мы, не мы, – сухаціўся Радзька, – не мы, а тыя, што ў акопах сядзяць, за што яны ваююць?

– Хм... За што? За славу ўлады сваіх правадыроў, імёны каторых будуць упісаны жаўнерскаю кроўю на плітах гісторыі, – адказаў яму Ягамосць Лявон¹⁰.

Пацыфістычныя погляды герояў адпавядаюць аўтарскаму светапогляду: Я. Драздовіч прымаў удзел у Першай сусветнай вайне, працаваў у ваенным шпіталі, ледзь не загінуў, бачыў вайну знутры, а таму не мог падтрымліваць працэс суцэльнай мілітарызацыі. Трагічныя старонкі ўласнай біяграфіі майстар зафіксаваў ва “Успамінах з вайсковага жыцця” (1938), лейтматывам якіх з’яўляецца прага міру:

Бедныя людзі, – як тыя рымскія рабы, нявольнікі ў ролі гладзіатараў, сабраныя, звездзеныя на арэну рымскага цырку друг друга забіваць, – пастрадалі на фронце нямала. Колькі з іх жыццё сваё тут палажыла, колькі асірочаных сабой пазаставіла, колькі калек-інвалідаў тут ад гэтуль з іх пазасталося. А за што і на што? Ні за што і ні на што. Усе вашыя тут патугі на чэсць і заслугі пайшлі за нішто і на нішто. За ваш гераізм і адвагу ніхто “дзякуй” нідзе ні сказаў і ні скажыць. Звялі вас на ўзаемнаю бойню ўладыкі зямныя дзеля ўлады і славы сваёй¹¹...

Эпоха Сярэднявечча (казачна-легендарны план) закранае праблемы незалежнасці краю, праблему свайго і чужога, праблему ўлады ў шырокім сэнсе, анталагічную праблему незалежнасці кожнай асобы і пытанні сацыяльнай няроўнасці. Рэалістычны і казачна-легендарны планы ў рамане процістаўляюцца: ідэалы мінулае эпохі павінны служыць маральнымі імператывамі для сучаснага чалавека. Жыццёвы кодэкс гарадольцаў, да якога варта звярнуцца ў XX стагоддзі, трапна сфармуляваў Ягамосць Лявон:

У тыя часы людзі людзей за людзей мелі, адзін аднаго шанавалі, адзін аднаго ў крыўду не папускалі, бо кругавую самі ад сябе зашчыту мелі; разумнейшы дурнейшага розуму вучыў, а дужэйшы слабейшага ад крыўд і нягод бараніў, а праз гэта ўсе вольнымі былі... Зусім жыццё было

¹⁰ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 19.

¹¹ Я. Драздовіч, *Успаміны з вайсковага жыцця*, “Полымя” 2014, № 8, с. 129.

другое: адзін аднаго не дурнілі, не галганілі, не паніжалі і ад вялікай раскошы насоў сваіх не задзіралі. (...) Чужую волю гвалтаваць і з чужой працы задарма жывіцца-карыстаць – за вялікі грэх сабе лічылі¹².

Пушчавікі высока цанілі і шанавалі адвагу і мужнасць, свабоду і чалавечую годнасць, а ў жыцці кіраваліся не штучнымі традыцыямі і строгімі цырымоніямі, а шчырымі пачуццямі: так, у знак удзячнасці за вызваленне ад жалезных кайданоў, Васілёк пацалаваў князёўну Рутыльду, што было бессаромным парушэннем прыворнага этыкету.

Нягледзячы на тое, што Я. Драздовіч імкнуўся стварыць шырокае гістарычнае палатно, у творы дамінуе фальклорная плынь. Магчыма, майстру не хапіла адпаведных ведаў, каб дакладна і глыбока выявіць залатыя часы беларускай гісторыі, а магчыма, гістарычны план быў толькі фонам для разгортвання легенды пра гарадольцаў. У рамане сустракаюцца сюжэтныя схемы, вобразы і матывы, уласцівыя фальклорным жанрам: падарожжа герояў у іншы горад ці краіну з пэўнай мэтай; вобраз сіраты; зачараваная князёўна; выкраданне (і як варыянт – уцёкі) князёўны; справядлівы і несправядлівы ўладар; нараджэнне незвычайнага дзіцяці.

Даследчыкі творчасці Я. Драздовіча называюць раман “Гарадольская пушча” самым удалым з мастацкага пункту гледжання літаратурным творам майстра, у якім паяднаны гераічны і гумарыстычны пачаткі, высокі стыль аповеду з прастамоўем, рэальнае з містычным. Разам з тым, застаецца нявысветленым пытанне, чаму Я. Драздовіч не скончыў свой раман, які, відавочна, пісаў з вялікім натхненнем і энтузіязмам. Сярод галоўных прычын называецца недахоп гістарычнага матэрыялу. Аднак існуе і вельмі “асабістая” прычына. У лісце да Віленскага выдавецкага таварыства ад 4 студзеня 1922 года Я. Драздовіч пісаў: *Дзве буйных белетрыстычных маіх працы як аповесць з інтэлігенцкага жыцця “Вар’ят без вар’яцтва” і гістарычна-бытавы раман “Гарадольская пушча” ляжаць незакончанымі, бо заканчваць іх ахвота пагасла... На што? На загінанне? Каб пасля майго лунання нехта з цёмных-несвядомых рукапісы на папіроску скуруй?*¹³

Адным з самых яскравых вобразаў у рамане з’яўляецца вобраз князёўны Рутыльды. Высакародная, прыгожая, адукаваная, а галоўнае – таленавітая: *Найбольшай жа пакрыскаю князёўны Рутыльды была яе прыроджаная здольнасць да маляўніцкага мастацтва, якім і сльма*

¹² ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 19.

¹³ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 38.

на ўсё стольнае места як самая найдаравіцейшая паміж тагачасных іканапісцаў¹⁴.

Зварот Драздовіча да вобраза іканапісца – паказальны: у вобразе Рутыльды сыходзяцца погляды мастака і пісьменніка, вербальнае і візуальнае. Працы князеўны – гэта ўвасабленне драздовічаўскага разумення сутнасці працы мастака, яго творчай індывідуальнасці: ствараючы іконы, Рутыльда кіравалася ўласнымі эстэтычнымі поглядамі, а не строгімі канонамі і стылямі, хоць і была з імі знаёма. Малюючы абразы, князеўна заўсёды імкнулася надаць лікам святых натуральнасць, мяккасць і лагоднасць, дзякуючы чаму яны выглядалі як жывыя людзі са сваімі перажываннямі. Вобраз Рутыльды-Русіславы адсылае да мясцовых легендаў і паданняў, але разам з тым не падаецца схематычным – Я. Драздовіч звяртае ўвагу на даволі далікатны псіхалагічны момант: прыгажуня-князеўна мае вялікія, па-мужчынску грубыя далоні. І, як сапраўдная жанчына, моцна перажывае праз гэта, хаваючы свае рукі ад цікаўных поглядаў. Гэты момант Драздовіч зафіксаваў і ў візуальнай форме, стварыўшы адпаведны малюнак-ілюстрацыю да рамана.

З аднаго боку, вобраз Рутыльды арганічна ўпісваецца ў традыцыю распрацоўкі тэмы мастацтва і лёсу творцы, што склалася ў беларускай літаратуры (Я. Колас “Сымон-Музыка”, Я. Купала “Курган”, З. Бядуля “Салавей”), а з другога боку, Я. Драздовіч выяўляе сябе наватарам, бо ў беларускай літаратуры першай паловы ХХ ст. тэма мастацтва распрацоўвалася перш за ўсё праз зварот да вобразаў народных творцаў¹⁵, перадусім творцаў-музыкаў, майстар жа стварыў вобраз мастака-прафесіянала, які займаецца візуальным мастацтвам.

Яшчэ ў сваім артыкуле “Краса душы народнай”, надрукаваным у 1919 годзе Я. Драздовіч разважаў пра ролю, якую адыгрываюць творчыя людзі ў лёсе *новаадроджаных народаў*. Ён заўважыў, што паэты, пісьменнікі, мастакі выконваюць важную місію: *Гэтыя лепшыя сыны роднай зямлі усяму сьвету паказваюць красу душы народнай і гэтым заваёвываюць для роднага народу право быць залічаным у вялікую сямью народаў усей зямлі, як самабытная сіла, каторая маець свой асабісты твар, свае асабістае творчае жыццё*¹⁶.

¹⁴ АРВ БАНЛІ, фонд 21, адз. зах. 98.

¹⁵ Я. Гарадніцкі, *Літаратура як мастацтва: камунікатыўнасць, інтэрмедыяльнасць, наратыўнасць*, Мінск 2014, с. 180.

¹⁶ Я. Разора, *Краса душы народнай*, “ЗВОН” 1919, № 21, с. 3.

І калі майстры слова атрымалі належнае прызнанне і падтрымку, то творчасць мастакоў *паказнога штукарства* застаецца па-за ўвагай грамадства. Такое раўнадушша, на думку Я. Драздовіча, з’яўляецца сведчаннем непадрыхтаванасці нацыі да незалежнасці і асабістым болям майстра¹⁷: *Пара і нам, беларусам, пакінуць нашае недбальство у гэтым кірунку і схамянуцца, што наша літэратура і штукарство (малярства, скульптура, рысаўніцтва, рэзбярства, сцэна, музыка і г.д.) – есць самымі найпэўнейшымі дакумэнтамі нашай культурнасьці і спеласьці на право самаістнаваньня у вачох цэлага сьвету*¹⁸.

Побыту двух мастакоў-выхадцаў з вёскі, што патрапілі ў новае для сябе сацыяльнае і культурнае асяроддзе, прысвечана аповесць “Вялікая шышка” (1923). Героі, Гапук і Альфук, спрабуюць прывыкнуць да новых умоў. Гапук (альбо Агафон, згодна з гарадской традыцыяй) ніяк не можа вызначыцца ў сваіх меркаваньнях, ідзе шляхам прыстасаваньня, спрабуе зжыцца і арганічна пачуваць сябе ў ролі значнай асобы, адмаўляецца ад свайго вясковага мінулага. Адмаўляе Гапук і традыцыйнае мастацтва, непасрэдна звязанае са стыхіяй вёскі: ён захапляецца новымі тэндэнцыямі ў мастацтве, не разумеючы іх (найлепшай характарыстыкай мастацкага твора Гапук лічыць азначэнне *футурыстычны*, выкарыстоўваючы яго нават у дачыненні да недарэчнага касцюма шышкі). Альфук жа, знаёмячыся з новымі поглядамі, застаецца верным вясковым ідэалам і верным сабе.

Нягледзячы на тое, што аповесць Я. Драздовіча не вылучаецца глыбокім псіхалагізмам, а герояў нельга назваць супярэчлівымі (часцей за ўсё ў іх характарах дамінуе толькі адна вызначальная рыса – альбо дабро, альбо зло), майстар здолеў напісаць даволі цікавы твор, на старонках якога выявіў шэраг актуальных праблем. У аповесці “Вялікая шышка” аўтар паказаў (магчыма, часам даволі пункцірна) канфлікт паміж чалавечай пыхай і сціпласцю, напружанасць паміж градамі і вёскай, паміж традыцыяй і новым мастацтвам, сапраўдным талентам і неабгрунтаванымі амбіцыямі.

Аповесць Я. Драздовіча была прызна сустрэта ў тагачаснай культурнай прасторы: выданне суправаджалася пасляслоўем М. Гарэцкага, у якім ён, *між іншым, хваліў мастака, які напісаў праявічны*

¹⁷ Па іроніі лёсу майстар у 30-я гг. апынецца ў культуры ў становішчы аўтсайдара.

¹⁸ Я. Разора, *Краса душы народнай*, “ЗВОН” 1919, № 21, с. 3–4.

*твор, за добрую мову*¹⁹; рэцэнзій на твор адазваўся Суліма (У. Самойла). “Вялікая шышка” – першая частка вялікага твора, задуманага Я. Драздовічам. Па сведчанні Сулімы, планавалася, што раман (ці апо-весьць) майстра будзе складацца з пяці частак: пралогу “Пабрацімцы”; першай часткі “Вялікая шышка”; другой часткі “Скандал на Гапонавым млыне”, што Я. Драздовіч ужо рыхтаваў да друку; трэцяй часткі “Вар’ят без вар’яцтва”, месцам дзеяння якой з’яўляецца вар’яцкі дом, у які трапляе Гапук праз нездаровую манію велічы; чацвёртая частка прадстаўляе Гапука ў ролі разбойніка. У пятай частцы, “Гапук-мільянер”, мастак пераносіць дзеянне твора на поўдзень Францыі, дзе яго герой набывае шыкоўную вілу і збірае багатую калекцыю жывапісу, дамагаючыся ўрэшце высокага звання *вялікай шышкі*. *Як бачым ужо з гэтага пляну, мы маем перад сабой перад усім зусім арыгінальны помысл, нешта зусім новае для нашае літэратуры, як па разьмерам, таксама і па свайму зьместу...*²⁰.

У сваёй рэцэнзіі Суліма таксама задаваўся пытаньнімі, ці здолее Я. Драздовіч ажыццявіць свае задумы, ці з’явіцца ў беларускай літаратуры новы, нетэндэнцыйны твор. Свет пабачылі толькі пралог і “Вялікая шышка”, да астатніх частак захаваліся толькі накіды.

Не адзін год свайго жыцця Я. Драздовіч прысвяціў навуковай і мастацкай распрацоўцы новай для тагачаснай беларускай культуры тэмы – тэмы космасу. Нябесная сфера заўсёды была для майстра прыцягальнай таямніцай і загадкавым відовішчам, а гармонія касмічнага светапарадку – квінтэсенцыйнай мудрасці. Спазнаць нябесныя бегі (рух планет) азначала для Я. Драздовіча спазнаць сэнс быцця: *Яшчэ ў тую пару, калі я быў падуросткам, ужо тады, пазіраючы на купал неба, усеянага брыльянтамі зорак, не мог цярпець, каб не даведацца ад большых, “што гэта такое?”*²¹.

Сваю апантанасць космасам Я. Драздовіч рэалізаваў і ў жывапісных, блізкіх карцінам М. Чурлёніса, палотнах на касмічную тэму і графічных альбомах (па падліках даследчыкаў, усяго вядома больш за 100 графічных і жывапісных твораў майстра на адпаведную тэматыку). Сілай уяўлення Я. Драздовіч ствараў незямныя цывілізацыі, у падрабязнасцях выяўляў цэлыя гарады на Марсе, Месяцы і Сатурне.

¹⁹ А. Ліс, *Заходняя Беларусь: культурная спадчына забытага дваццатгоддзя*, “Спадчына” 1994, № 6, с. 41.

²⁰ Суліма, *З “Гаспадарства кветак васілька і пралескі” на заваяваньне места*, “Змаганне” 1923, 18 кастр., с. 2.

²¹ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 4.

Распрацоўка касмічнай тэматыкі ў жывапісе і графіцы ішла паралельна са стварэннем літаратурных твораў, што падаюць унікальныя вербальныя апісанні касмічных цывілізацый і раскрываюць старонкі з гісторыі і быту насельнікаў іншых планет. Як і візуальныя творы, літаратурныя творы Я. Драздовіча аб’ядноўваюцца ў тэматычныя цыклы: “Жыццё на Месяцы”, “Жыццё на Марсе”, “Жыццё на планеце Сатурне”. Большасць з твораў засталася ў рукапісах і захоўваецца ў бібліятэках Беларусі і Літвы, невялікая частка *касмавізій* (касмічных падарожжаў, якія майстар здзяйсняў у сне) была надрукавана ў складзе “Дзённіка” Я. Драздовіча.

У 1931–1932 гг. Я. Драздовіч распрацоўваў цыкл “Жыццё на Марсе”, які складаецца з узаемазвязаных паміж сабой вербальных (вербальны цыкл уключае ў сябе асобныя творы – “У краінах людзей-марсіян дробнараслай расы”, “Над узберажжам мора (між краінамі “Nesperis Libia”)”, “У краіне штучнага мора”, “У мармуровай пустыні”) і візуальных твораў. Візуальныя творы майстра з адпаведнага цыкла – невялікая частка расповеду аб жыцці на Марсе. Найбольш інфарматыўнымі з’яўляюцца, на нашу думку, літаратурныя творы майстра, абразкі (у вызначэнні самога аўтара).

Чырвоная планета, якая традыцыйна ў культуры асацыюецца з ваяўнічасцю, на карцінах і на старонках рукапісаў Я. Драздовіча паўстае як планета цудоўных гарадоў з *крышталёвымі палацамі харомаў, школ-універсітэтаў, абсерваторыяў, музеяў, тэатраў, гатэляў, шпіталаў, аранжарэяў, вакзалаў, наветралётных станцый, тэхна-хімічных лабараторыяў, майстроўняў разнароднага мастацтва і тэхнікі*²². На далёкай планеце Я. Драздовіч мадэлюе ідэальны свет мастацтва і творчага палёту; нездарма марсіяне ва ўяўленні майстра не толькі мудрыя, заклапочаныя пытаннямі прагрэсу і медыцыны (напрыклад, *уранізацыяй патомства*), але і крылатыя, як анёлы. Аўтар сімпатызуе працавітым і вясёлым марсіянам і сінявокім марсіянкам, а таксама камфортна пачувае сябе на планеце – яго не пужаюць экзатычныя краявіды, незвычайныя раслінны і жывёльны свет Марса (марсіянскія *чорна-папеляцістыя* вавёркі і бяспёрыя птушкі, галаскуры мядзвездзь, марсіянскія каровы): *Непадалёку пункта абсервацыі, як кажучь, “каля самых маіх ног”, прабегла з гушчара ў гушчар лесу нейкая дзівачная, бяскрылая і бяспёрая марсіянская птушка. Велічынёй сваёй гэтая марсіянская “кві” была шмат буйнейшая за нашу тутэйшую курыцу*²³.

²² АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 108.

Касмавізіі Я. Драздовіча цесна звязаны з традыцыйным жанрам падарожжа. Падарожжа – адзін з самых старажытных літаратурных жанраў, у аснове якога ляжыць расповед падарожнікам пэўных звестак *аб якіх-небудзь, у першую чаргу, невядомых чытачу альбо малавядомых краінах, землях, народах у форме нататак, запісак, дзённікаў, часопісаў, нарысаў, мемуараў*²⁴. Аўтар можа апісваць рэальныя вандроўкі, а таксама вандроўкі ў выдуманых краінах. У такім выпадку гаворка ідзе пра фантастычнае падарожжа, якое, згодна з М. Аммон, з’яўляецца адной з асноўных форм бытавання катэгорыі фантастычнага ў цэлым²⁵. Як правіла, падарожжа засяроджваецца на апісанні і вывучэнні нораваў і быту іншых народаў, а яскравымі прыкметамі жанру з’яўляецца наяўнасць двух планаў – знешняга (назіранні героя) і ўнутранага (перажыванні, думкі героя, інтэрпрэтацыя ўбачанага). Абавязковы складнік твора – гэта наяўнасць маршрута, які вызначае не толькі сюжэт твора, але і акрэслівае кола зацікаўленняў аўтара. Адметным жанравастваральным элементам у падарожжы з’яўляецца проціпастаўленне “свайго” і “чужога”. Нягледзячы на засяроджанасць на паказе жыцця іншых краін, сэнсавым цэнтрам падарожжа з’яўляецца радзіма аўтара.

Гэтыя агульныя ўласцівасці жанру падарожжа характэрны і для абразкоў-касмавізій Я. Драздовіча: наяўнасць маршрута і падрабязных карт; нораваапісальныя звесткі і асвятленне найбольш цікавых і значных падзей; перадача пачуццяў і перажыванняў аўтара. Акрамя таго, як і ў падарожжы, у касмавізіях Я. Драздовіча вялікая ўвага надаецца апісанню прыроды і насельніцтва незямных цывілізацый. Майстар зафіксаваў існаванне некалькіх рас марсіян, якія адрозніваюцца не толькі знешнім выглядам, але і характарам: умярканарослая белая раса, дробнаарослая раса, звычайнарослыя марсіяне, жоўта-бронзавая раса, чырвонаскурая, цёмнаскурая раса, белая і *папелятаскурая* расы. Часам Я. Драздовіч паглыбляецца ў развагі аб фізіялагічных і ментальных асаблівасцях марсіян, параўноўваючы іх з жыхарамі Зямлі.

Любімай планетай Я. Драздовіча, па меркаванні даследчыцы Н. Усавай, быў Сатурн, краявіды і архітэктурнае асяроддзе якога знайшлі сваё адлюстраванне ў карцінах “Cosmopolis. “Порт нябеснага прастору”

²³ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 108.

²⁴ В. Гуминский, *Путешествие*, [в:] *Литературный энциклопедический словарь*, Москва 1987, с. 314.

²⁵ Пра гэта гл.: М. Аммон, *Катэгорыя фантастычнага ў сусветнай літаратуры*, “Роднае слова” 2011, № 6, с. 32.

на кольцы Сатурна” (1931), “Над безданню... Знак перасцярогі на краі кольца Сатурна” (1931), “Астран – абсерваторыя з квадрантам на кольцы Сатурна” (1931), “Падкружніковы краявід на планеце Сатурн” (1931). Асобную старонку ў жывапіснай спадчыне Я. Драздовіча займаюць карціны з выявамі жыхароў планеты – “Сустрэча вясны на Сатурне” (1932), “Сатурнянкі аглядаюць свае зімовыя пячоры” (1932), “Сатурнянін” (1931). У 1931–1932 гг. Сатурн паўстаў і на старонках літаратурных твораў Я. Драздовіча, якія сам аўтар называў *самнамбулічна-тэлевізійнымі эскізамі*. “Жыццё на планеце Сатурне” – працяг візіянерскіх падарожжаў па іншапланетных прасторах. Як і ў папярэднім цыкле, у сатурнянскай серыі майстар засяроджваецца на апісанні архітэктурны, флоры і фаўны планеты, а таксама знешнасці і норавах жыхароў Сатурна. “Жыццё на планеце Сатурне” – найбольш эмацыянальны і лірычны касмічны цыкл творцы, прасякнуты думкамі аб лёсе Беларусі: *А там, далёка-далёка, там, адкуль гэтая зорка свяціла, засталася для каго багатая, а для мяне бедная, бедная Радзіма, бедная калыска майго вандроўніцкага жыцця на ёй*²⁶.

Мацней, чым у іншых цыклах, у абразках “Жыццё на планеце Сатурне” вылучаецца матыў асабістай адзіноты аўтара: і на роднай Зямлі, сярод людзей, і на далёкіх планетах касмічны падарожнік адчувае сябе чужым. *Колькі суму, тугі, пачуцця сіратлівасці навявае гэтая ясная прамяністая зорка тут, на гэтым далёкім-далёкім, страшна далёкім востраве бяздоннага безбярэжнага акіяну-прастораў, вострава жыцця, але чужога, невядомага мне свету...*²⁷

Разам з тым, далёкі свет вельмі падобны на свет зямны, дзе над галавой падарожніка – жывое неба з *ясна-белымі, клубістымі аблокамі і рабенькімі хмаркамі*²⁸.

Такімі ж жывымі з’яўляюцца і насельнікі Сатурна. Асабліваю ўвагу майстра прыцягваюць фізіялагічныя асаблівасці іншапланецян – рост і безбялковыя вясёлкавыя вочы гномападобных сатурнян: *Кругом звычайніла, як і ў нашых вачах, кругленькая зрэнка; расхадзілася каляровымі сінявымі і зеленаватымі праменьчыкамі шырокая круглая вясёлка, якая займала сабою амаль што ўвесь вачны яблык, не пакідаючы ў ім месца для бялку*²⁹.

²⁶ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 109.

²⁷ Тамсама.

²⁸ Тамсама.

²⁹ Тамсама.

Акрамя таго, у апісанні Я. Драздовіча сатурняне не маюць вушэй, а значыць, не толькі не чуюць, але і не могуць размаўляць, а таму камунікуюць з дапамогай жэстаў (паказальна, што вербальныя апісанні сатурнян цалкам супадаюць з графічна-жывапіснымі вобразамі). Заняткі жыхароў Сатурна мала чым адрозніваюцца ад зямных: у рукапісах аўтара згадваюцца пастушкі, што грэюцца каля вогнішча, гаспадыні, занятыя хатнімі клопатамі, рыбаловы і рамеснікі, якія не проста працуюць, а яшчэ і займаюцца творчасцю.

Цывілізацыя сатурнян – самая прыязная з усіх наведаных вандроўнікам, хоць першапачаткова аўтар інтэрпрэтуе ўбачанае на планеце ў негатыўным ключы. Чырвоны стоўп з дванаццаццю чарапамі (візуальны адпаведнік – жывапісная карціна “Над безданню... Знак перасцярогі на краі кольца Сатурна” (1931)) падаецца аўтару знакам-пагрожай. На самай справе помнік – гэта знак перасцярогі для гасцей сатурнянскага мясцовага курорта. Пытанне, чаму на знаку змешчана менавіта 12 чарапоў, раскрываецца ў “Бясёдах аб утварэнні свету”: 12 – гэта лічба спадарожнікаў Сатурна.

Чырвоны, геаметрычнай формы будынак вандроўнік спачатку прыняў за турму і быў гатовы ўбачыць у маленькім акенцы тое, што і на Зямлі ў

старадаўнейшыя часы ў падвалах “іспанскай інквізіцыі” – гараць распаленыя печы агню, вісяць ланцугі з наручнікамі ды нашыйнікамі, стаяць набітыя жалезнымі шпілямі ловы, напякаюцца ў тых печах жалезныя клешчы, жалезныя пяльчаткі ды іспанскія боцікі, круцяцца зубчастыя касцяломныя машыны і дый шмат якія іншыя “высокай тэхнікі” старадаўнейшых часоў “вынаходніцтвы”. А каля сцен, вакол стальца высокапастаўленага тамтэйшага судзі і пракурора, вісяць падвешаныя за рукі ды прывязаныя да іксавастых крыжоў, корчучыся ад болю, калошцы, бішцы ды прыпёкаў на дапросе грэшныя злачынцы, чараўнікі, чарнакніжнікі, бязбожнікі, вераадступнікі, непачытацелі ўлад і рознага роду адшчапенцы і вальнадумцы, як нашыя Бруно з Галілеем³⁰.

Аднак фантазіі аўтара не спраўдзіліся: у будынку ён не знайшоў уяўленых жахаў, а заўважыў толькі адзінокага сатурняніна. Загадку чырвонага будынка разгадаў сябра Я. Драздовіча, Я. Пачопка, які вызначыў, што гэты будынак не што іншае, як старажытная сатурнянская абсерваторыя.

³⁰ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 109.

Створаныя Я. Драздовічам іншапланетныя цывілізацыі з’яўляюцца праекцыяй зямнога жыцця: *Драздовіч, як сапраўдны барометр, адчувае набліжэнне катастрофы*³¹. Падарожнічаючы ў думках па іншапланетных прасторах, майстар адштурхоўваецца ад рэалій зямнога жыцця. Усё часцей на старонках твораў і на карцінах майстра з’яўляюцца змрочныя вобразы, нарастае трывога.

Жывапісна-графічныя і літаратурныя творы Я. Драздовіча на касмічную тэматыку характарызуюцца не толькі ўзаемадзеяннем, узаемаўзбагачэннем, але і супадзеннем танальнасці. Альбом “Жыццё на Месяцы” (1931–1933) – *самы трывожны і змрочны з усёй серыі. На Месяцы Драздовіч бачыць dziўныя гарады-крэпасці, бясконцыя сцены і вежы, моцныя абарончыя збудаванні. Луныяне (“луніды”) рыхтуюцца да вайн або даўно вядуць іх*³². Пустэльнасць, адзінота, фатальнасць адчуваюцца і ў вербальных абразках “Жыццё на Месяцы”. Я. Драздовіч адлюстроўвае месяцовыя краіны і гарады, заўважаючы і адзначаючы паўсюль пазнакі перажытых катастроф, сярод якіх спрабуе адшукіць сведчанні існавання на Месяцы развітай цывілізацыі і разумных істот. Часам карціны, якія бачыць майстар (напрыклад, закінутыя катакомбы і магільнікі), выклікаюць у яго пачуццё *адніхваючага страху* і жалю.

Жыццё на Месяцы нібы замёрла, спынілася. У параўнанні з Марсам, на якім віравала жыццё, чулася музыка і гукі (падарожнік нават пачуў мову марсіян), Месяц нямы. Кожная сустрэча з жывой істотай (лунідам ці жывёлай) з’яўляецца сапраўднай падзеяй. Разумныя луніды таксама знаходзяцца нібы ў здранцвенні. У адным з храмаў Трыфлёрыі (горада на Месяцы, эмблемай якога з’яўляюцца тры кветкі) аўтар напаткаў згорбленую фігуру *старыка-луніда*:

Ён сядзеў нерухома, як сонны, і глядзеў узнятымі ўгору вачамі. І, праплыўшы ў паветры празрыстымі зданкамі насупраць ягонага зроку, я адчуў, што старык абудзіўся і ўбачыў мяне, скіроўваючы зрок свой у мой бок. А ягоныя цмяныя, як апыленыя пылам графіту, таўстапалыя рукі, якія ён трымаў на каленях, узняліся, і адна з іх, правая, памкнулася няспешна, як бы з нейкай асцярожнасцю, у мой бок, каб дакрануцца да майго, напэўна, заўважнага ценю. І тут жа адчулася, што я знік, стаўся нябачным³³.

³¹ Н. Усава, *Язэп Драздовіч*, [у:] *Язэп Драздовіч – Язэп Драздовіч – Yazep Drozdovich. Славутыя мастакі з Беларусі*, Мінск 2012, с. 8.

³² *Ibid*, с. 9.

³³ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 102.

Даследчыкі творчасці Я. Драздовіча спрачаюцца наконт характару жывапіснай спадчыны мастака: *Сам жанр гэтага жывапісу цяжкавызначальны: “візіянерства”, “касмiчны рэалiзм”, “метафізічны жывапіс”, “сюррэалiзм”, “жывапіснае фэнтэзі”*³⁴ Такое ж пытанне спраядліва і ў дачыненні да літаратурных твораў майстра – навуковая фантастыка ці фэнтэз?

З навуковай фантастыкай творы Я. Драздовіча яднае спроба не толькі апісаць выдуманы свет, але і растлумачыць працэсы, якія адбываюцца ў ім. Так, загадка карціны “Цырк Платона. Веранда ратунку” (ад чаго шукаюць паратунку луніды?) атрымлівае сваё тлумачэнне ў літаратурным абразку “У чорным лабірынце”³⁵: прычынай панікі і ўцёкаў пласкатварых лунідаў з’яўляецца паводка, выкліканая разлівам горнай ракі. Акрамя таго і сам сюжэт касмавізій Я. Драздовіча (палёт на іншыя планеты) з’яўляецца адным з самых распаўсюджаных у навуковай фантастыцы.

Фэнтэзі ж уяўляе сабой адметны жанр фантастычнай літаратуры, заснаваны на выкарыстанні казачных і міфалагічных матываў. Звышнатуральная рэчаіснасць у творах фэнтэзі не патрабуе рацыянальнага тлумачэння. Рэальнасць, у якой магія і цуды з’яўляюцца нормай, не супадае са звыклым светам. Сюжэт твораў гэтага жанру часта заключаецца ў апісанні барацьбы сілаў добра і зла, назіраецца заўважны падзел на станоўчых і адмоўных герояў. Класічным фэнтэзі лічыцца твор Дж. Р. Толкіна “Уладар пярсцёнкаў”, у якім сустракаюцца ўсе адзначаныя прыкметы жанру. Паказальна, што аматары твораў Толкіна распрацавалі своеасаблівы легендарыум пісьменніка, што складаецца з герояў яго твораў, іх кароткай біяграфіі і ўказання ролі ў чароўнай гісторыі. Легандарыум можна скласці і па творах Я. Драздовіча, вербальных і візуальных. Майстар стварыў шэраг запамінальных, арыгінальных вобразаў іншапланетных жыхароў, якія знайшлі сваё ўвасабленне ў жывапісе і графіцы, а таксама літаратуры і якія часам выглядаюць як зямляне, а часам жа здзіўляюць сваім незвычайным і нават жудасным выглядам: *Толькі адно, што добра заўважыў, што мне рэзка кінулася ў вочы, чаго нідзе ніколі не бачыў у нашых зямлян ані ў адной расе, – гэта адсутнасць у паднасовой часці твару губы (роту)*³⁶.

³⁴ Н. Усава, *Язеп Драздовіч*, [у:] *Язеп Драздовіч – Язеп Драздовіч – Yazep Drozdovich. Славутыя мастакі з Беларусі*, Мінск 2012, с. 8.

³⁵ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 110(1).

³⁶ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 110(1).

Нягледзячы на ўсю загадкаваасць, у творах Я. Драздовіча няма магіі, барацьбы добра і зла, а рэальнасць немагчыма назваць звышнатуральнай, бо жыццё на Марсе, Сатурне і Месяцы цалкам суадносіцца з зямнымі ладамі.

Яскравую старонку касмічных цыклаў майстра складаюць апісанні багатай іншапланетнай флоры і фаўны (дрэвы, што перамяшчаюцца; лунныя пралескі; *кароткарослы камкаваты бяскрылы скакун-казяўка*³⁷; вярблюдастраус; валы з хвастамі яшчараў; бегемоты-гіганты; *камэлёйды і бовізаўры*). Апісанні некаторых прадстаўнікоў жывёльнага свету Месяца паглыбляюць адчуванне страху і трывогі: *Бачыў, як з-за адной такой лопнуўшай скалы вылезла з лопайкі, прытуляючыся да цёмнай скалы нейкая чатырохногая пачвара – кот, не кот, яшчар, не яшчар – скура чорная, як жуук, тулава тошчае і доўгае, ногі кароткія, а галава круглая, як качан, рот шырокі, без носа, а вочы круглыя, вялікія – па яблыкку, і блішчаць*³⁸.

Як глядачоў заварожваюць жывапісныя і графічныя творы Я. Драздовіча, такое ж здзіўленне і захапленне пісьменніцкай фантазіяй выклікаюць літаратурныя творы майстра. Для стварэння незямных краявідаў Драздовіч у літаратуры гуляе з памерамі і прапорцыямі: прыметнікі *страшэннавысокі, бяздонны, прасторны, абрывісты, шырокі* суседнічаюць з такімі характарыстыкамі як *нізкарослы, дробны*; майстар выкарыстоўвае магчымасці вербальнай каларыстыкі, паглыбляючы змрочную атмасферу Месяца ахраматычнымі колерамі (на старонках цыкла “Жыццё на Месяцы” дамінуе белы, чорны і магчымыя адценні шэрага).

Прыцягальнасць астральных вобразаў для Драздовіча выяўляецца не толькі ў тэарэтычных працах майстра, не толькі ў карцінах і празаічных касмавізіях, але і ў вершаваных творах (“Веташок”, 1937):

Узноў па поўням мне свеціць
Скрозь шыбы ясны веташок.
На цёмным небе след свой меціць,
Як пазалочаны ражок.
Скажы мне, ветах-веташок,
Куды імкнешся ты, дружок?..
Мо як і я імкнешся ты,
Што й сам не ведаеш, куды?..
Ты будзіш думак маіх рой:

³⁷ АРВ БАНЛ, фонд 21, адз. зах. 100 (4).

³⁸ Я. Драздовіч, *Дзёнік*, “Маладосць” 1991, № 6, с. 117.

Сягодня ты ў маім акне,
 А заўтра гэткаю парой
 Мо й не засвеціш ужо мне?..
 О, мы з табой па поўнаце жыцця,
 Здаецца, быццам харашэем:
 Іграем роль здавольнага гасця –
 Штодзень, аднак жа, “веташэем”³⁹.

У літаратурных і тэарэтычных працах на касмічную тэматыку Я. Драздовіч падкрэслівае гарманічнасць будовы Сонечнай сістэмы (гармонія – ключавое паняцце для майстра). Працуючы з тэмай космасу, Я. Драздовіч з мастака і пісьменніка пераўтвараецца ў сапраўднага філосафа, які разважае не толькі над пытаннямі сэнсу чалавечага жыцця, але і задаецца пытаннямі межаў Сусвету, уласцінасцей прасторы і прынцыпаў светабудовы. Пытанні космасу звязаны ў творцы і з асноўнымі катэгорыямі быцця і небыцця:

Ты верыш у нішто,
 А я – Закон законаў
 Сусветнага жыцця⁴⁰.

У творчай спадчыне Я. Драздовіча знаходзяцца і вершаваныя эскізы на касмічную тэматыку (“З жыцця на Месяцы”), якія, магчыма, маглі вырасці і ў сапраўдны цыкл:

Для нас нізы –
 Цэнтр прыцягу зямнога,
 А для Зямлі ніз –
 Сонца залатое.
 Для Месяца ж ніз –
 нашая Зямля⁴¹.

Погляды творцы сугучныя ідэям касмістаў, што бачылі чалавека арганічнай часткай Сусвету, марылі аб падарожжах на далёкія планеты і спазнанні касмічных прастораў. Майстар не проста марыў аб касмічных падарожжах, ён быў упэўнены ў моцы прагрэсу і тэхнікі, што дазваляць забяспечыць магчымасць фізічнай прысутнасці чалавека на іншых планетах. Прарочым гучыць адказ Я. Драздовіча на

³⁹ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 32.

⁴⁰ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 16.

⁴¹ Тамсама.

пытанне *Ці дастануцца калі нашыя зямныя людзі на Луну?: Дастануцца, але невядома калі. Першымі турыстамі-піянерамі з Зямлі на Луну будуць дзве экспедыцыі з дванаццаці чалавек, якія шчасліва даятуць і спусцяцца на Месяц*⁴².

Дзве экспедыцыі будуць належаць розным краінам і будуць разведваць розныя маршруты, але месяцовых жыхароў, альпіёраў, усё ж такі не заўважаць.

Для Я. Драздовіча асабіста космас быў паратункам, месцам уцёкаў ад гнятлівай рэчаіснасці: творца падарожнічаў па выдуманых ім светах, знаёміўся з культурай і бытам жыхароў далёкіх планет, а потым скрупулёзна фіксаваў убачанае і ў слове, і ў выяве. Касмавізіі Я. Драздовіча (*духовыя падарожжы, магнетычныя сны, самнамбулічныя сны, астральныя падарожжы, тэлевізійныя падарожжы*) – гэта, па словах даследчыцы творчасці майстра Л. Вакар, *тэорыя-мара, прыгожая спроба пераадолення свайго асабістага адзіноцтва праз разбурэнне ідэй унікальнасці чалавечай культуры і стварэнне адпаведных ёй культур на іншых планетах*⁴³.

Праз цікавасць да “небазнаўства” Я. Драздовіч здабыў славу дзівака і фактычна апынуўся ў становішчы аўтсайдара. Парадаксальна, але будучы аўтсайдарам і беспрытульным вандроўнікам, які не знаходзіў паразумення нават у сяброў, *Драздовіч апынуўся ў авангардзе самых смелых еўрапейскіх касмаганічных тэорый і пошукаў*⁴⁴.

У 1937–1938 гг. Я. Драздовіч працуе над “Бяссядамі па небазнаўстве” і “Дзе мы і хто мы”, у якіх у навукова-папулярнай форме спрабуе даць адказы на шэраг важных пытанняў паходжання Зямлі і Месяца (выкладае гіпотэзу аб існаванні парназоркавай сістэмы, у якой Зямля і Марс, Юпітэр і Сатурн, а таксама Уран і Нептун былі планетамі-двайнікамі, і *танцавалі яны, як дзеці, набраўшыся ў параз за рукі*⁴⁵); аб утварэнні Сонечнай сістэмы; жыцці на Месяцы і Марсе; прыродзе камет (*...я прадстаўляю камету як даўжэзную лусчастую галавастую рыбу. Галава з ядром каметы – гэта галава рыбіны, а распарошаныя ў яе хвасце раі метэарытаў – гэта луска*⁴⁶);

⁴² ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 10.

⁴³ Л. Вакар, *Тыпалагічныя метамарфозы Язэпа Драздовіча*, [у:] *Язэп Драздовіч – асоба, творчасць. Мастацтва-інсітус*, Мінск 1997, с. 18.

⁴⁴ Н. Усава, *Язэп Драздовіч*, [у:] *Язэп Драздовіч – Язэп Драздовіч – Yazep Drozdovich. Славутыя мастакі з Беларусі*, Мінск 2012, с. 8.

⁴⁵ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 10.

⁴⁶ Тамсама.

аб прычынах землятрусаў на Зямлі. Космас прыцягваў увагу Драздовіча да канца жыцця. Майстар планаваў працягнуць касмічны цыкл апісаннімі жыцця на Уране (згадкі пра асаблівасці прыроды Урана сустракаюцца ў абразках з жыцця на Сатурне), а таксама – Венеры. Паасобныя звесткі пра фаўну і флору Венеры сустракаюцца ў рукапісе “Дзе мы і хто мы”. Гэтую планету Я. Драздовіч называе светам рыб і птушак, а ў 1947 годзе майстар піша карціну “У прыбярэжных скалах” з серыі “Жыццё на Венеры”.

У сярэдзіне 30-х гадоў. Я. Драздовіч вярнуўся да гістарычнай тэматыкі. У 1936 годзе майстар распачаў працу над паэмай “Песні аб мінуўшчыне, або Беларусь спрадвеку”, якая ў канчатковым варыянце атрымала назву “Трызна мінуўшчыны”. Паэма адсылае да заключнай часткі пахавальнага абраду старажытных славян, што суправаджаўся ваеннымі спаборніцтвамі, танцамі, песнямі і памінальнай вячэрай па нябожчыку. У хрысціянскія часы містычны абрад трызны захаваў толькі традыцыі памінальных песень і вячэру.

Паэма Я. Драздовіча – своеасаблівая памінальная песня, плач па залатых часах Беларусі. Як і ў карцінах мастака⁴⁷ трызна – гэта не канец, а пачатак новага жыцця, так і ў творы развітанне са слаўным мінулым звязана з чаканнем адраджэння. Беручы на сябе функцыі старажытнага песняра Баяна, Я. Драздовіч стварае аповед аб лёсе краіны ад першабытных часоў да часоў рэвалюцыйных пераўтварэнняў. Фактычна паэма ўяўляе сабой цыкл песень, генетычна звязаных з фальклорам і аб’яднаных паміж сабой магістральнай гістарычнай тэмай: у творы можна вылучыць гістарычныя (раздзелы “Гарадзішчанскае”, “Вечавое”, “На пабоішчы”, “Вечавое і пераходнае”), антыпрыгонніцкія (“Прыгон-паншчына”), батрацкія і рэкруцкія песні (“Песня салдата Мікалая І”).

“Трызна мінуўшчыны” – падарожжа ў гісторыю Беларусі, якое распачынаецца з першабытных часоў. У раздзеле “Гарадзішчанскае” аўтар рамантызуе лад жыцця продкаў, што грунтаваўся на гармоніі суіснавання чалавека з чалавекам і прыродным светам. У апісаннях побыту і звычаяў старажытных беларусаў няма дакладнасці і даставернасці, што тлумачыцца народным разуменнем гістарычнага працэсу: на першы план выходзіць абагуленасць, гістарычны кантэкст бачыцца толькі праз прызму міфалагічнай рэчаіснасці:

⁴⁷ У пачатку 20-х гг. Я. Драздовіч стварыў жывапісную карціну “Трызна мінуўшчыны”; матыў адраджэння адчувальны ў карціне “Пагоня Ярылы”.

Паміж селішчаў з гарадзішчамі
 Весяліўся народ Твой ігрышчамі.
 Весяліўся-гуляў карагодамі,
 Дружбы дух падтрымаў паміж родамі.
 (...)
 Весяліліся, мёд збіраючы,
 Дзядоў-прадзедкаў памінаючы.
 Хто й радзіліся, хто й жаніліся,
 Хто й памёр, па ім весяліліся.
 Весяліліся, Трызны правячы,
 Валатоўкі магіл нарываючы,
 З карагодамі агні палячы,
 Мяды хмельныя распіваючы.
 Гусляры-дудары, напяваючы,
 Весялілі народ не сціхаючы⁴⁸.

Залаты век у гісторыі Беларусі Я. Драздовіч звязвае з часам станаўлення беларускай дзяржаўнасці, перыядам росквіту магутнай, незалежнай краіны, якая магла пахваліцца і поўнай казнай, і мовай, і дасканалым дзяржаўным кіраваннем – вечавым сходам:

Твая грамата была рунамі,
 А казна Твая была кунамі.
 Гарадзішчамі Ты ўкраплялася,
 Вечам-сходам спрадвек упраўлялася.
 Мы былі ў Табе правадаўцамі,
 А князь з выбарным – выканаўцамі⁴⁹.

Аднак часы росквіту змяніліся перыядам заняпаду. Хуткаплыннасць, калейдаскапічнасць мінаючых падзей спарадзіла адчуванне злому краіны:

І прайшлі вякі даўняй вольніцы,
 Калі кожны быў у супольніцы,
 Калі лес, зямля былі Божымі:
 Ні прыватнымі, ні варожымі.
 Калі ўсе ўсім карысталіся
 Ды ў правах сваіх вечаваліся⁵⁰.

⁴⁸ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 17.

⁴⁹ Тамсама.

⁵⁰ Тамасама.

Заўважаецца і змена танальнасці паэмы: пераход ад гераічных песень да песень-жалыбаў, народжаных з бяспраўя і прыгнечанасці, у якіх гучыць скарга на цяжкую працу батрака, паказана безабароннасць селяніна, выкрываецца заможнасць паноў, крывадушнасць законнікаў і хцівасць карчмара.

Галоўнай задачай Драздовіча-мастака і Драздовіча-пісьменніка было абудзіць нацыянальную самасвядомасць і годнасць. У паэме творца апелюе не толькі да беларуса. Сапраўднай аўтарскай знаходкай з'яўляецца дыялагічная форма выкладу матэрыялу. Майстар звяртаецца да Беларусі, якая забылася пра сваю мінулую славу і якой неабходна нагадаць аб былой велічы. Уласны лёс павінен здзівіць, уразіць і падштурхнуць да барацьбы.

Пры жыцці майстра “Трызна мінуўшчыны” не была надрукавана, хоць Я. Драздовіч дасылаў рукапіс у “Калоссе”, “Беларускі летапіс”. З рэдакцыі “Беларускага летапісу” майстар атрымаў ліст ад Максіма Танка, які раскрытыкаваў твор за адсутнасць вобразнасці, гістарычнай праўды, адпаведнай апрацоўкі і арыгінальнасці. Паэма Я. Драздовіча падалася М. Танку адарванай ад жывой мовы і патрэб часу, а таксама залішне павярхоўнай. У многім паэт меў рацыю: сапраўды, твору Я. Драздовіча неабходна была дапрацоўка. Аднак нельга не адзначыць самабытнасць мовы майстра і яго тонкае адчуванне слова. І, нягледзячы на адсутнасць канкрэтыкі і фрагментарнасць твора, паэма “Трызна мінуўшчыны” не прырэчыць гістарычнай праўдзе. Акрамя таго, у творы прысутнічае план сучаснасці: Я. Драздовіч падае дынамічны ўрбаністычны малюнак (з эскізаў да паэмы):

Ў гарадах Тваіх вежы ўзняюцца,
Там гудзяць званы, гук разносіцца,
Камяны дымяць фабрык новыя,
Там гудзяць гудкі машыновыя.
Там шыпяць катлы паравозныя,
Стукат, шум машын – гукі розныя.
Па начах святло, як ад Месяца,
Дзе ні глянь – агні ясна свецяцца.
Дзе ні глянь – муры мнагастольныя.
Там – шчаслівыя і бяздольныя.
Там па вуліцах аўты носяцца,
Пешаходныя на іх косяцца.
Аўты носяцца, аўты поўзаюць,
Кіны свецяцца, людзі сноўдаюць,
Мігцяць вывескі, бубніць радыё,
Веіць пудрамі, як ад кадзіва.

Звініць музыка кабарэтная,
Кругом публіка – больш брунетная.
Больш брунетная, таргавітая,
На гольд-золата прагавітая⁵¹.

У 30-я гады Я. Драздовіч працаваў над паэмай “Давыд Скамарох”, сюжэтная лінія якой была запазычана майстрам з рамана “Гарадольская пушча” (незвычайнае немаўля, што вырасла ў магутнага асілка, знайшлі арабы). Па невялікіх ацалелых напрацоўках (эскізах) можна меркаваць пра міфалагічна-казачную аснову твора.

Набольш вядомымі літаратурнымі творамі Я. Драздовіча з’яўляюцца выдадзены ў 1991–1992 гг. “Дзённік” і “Успаміны з вайсковага жыцця”, што пабачылі свет у 2014 годзе. У мемуарнай спадчыне творцы спалучаецца сінхранічны, паступальны і рэтраспектыўны выклад матэрыялу: падзеі 1933–1937 гг. аўтар падае ў кантэксце сучаснасці, не заўсёды даючы ацэнку бягучым падзеям, а з 1938 года мемуарыстыцы майстра ўласціва асэнсаванне мінулага.

“Дзённік” і “Успаміны з вайсковага жыцця” – каштоўныя крыніцы гістарычнай інфармацыі. У мемуарных творах Я. Драздовіча ўтрымліваюцца ўспаміны і згадкі пра асоб, якія адыгралі важную ролю ў гісторыі Беларусі: П. Сергіевіч, В. Ластоўскі, Р. Шырма, У. Галубок, Я. Пачопка, А. Грыневіч, М. Машара, А. Луцкевіч і інш. Майстар падае панараму культурнага жыцця Вільні і Беластока, узгадвае рэзанансныя для свайго часу здарэнні⁵². Я. Драздовіч усведамляе і выяўляе сябе часткай гістарычнага працэсу: вучоба ў Віленскай мастацкай школе, удзел у Першай сусветнай вайне і праца фельчараў, падзеі 1917 года, актыўны ўдзел у беларускім адраджэнскім руху. І, калі ва ўласна “Дзённіку” аблічча эпохі вымалёўваецца праз невялікія згадкі і намёкі, то ва “Успамінах з вайсковага жыцця” майстар не толькі ўзгадвае падзеі, але і інтэрпрэтуе іх.

Разам з тым, дзённік і ўспаміны – творы, у цэнтры якіх знаходзіцца асоба аўтара, падзеі і факты яго прыватнага жыцця. Аўтабіяграфічная проза – *гранічнае выяўленне асобавага пачатку*⁵³, адсюль высокі эмацыянальны градус і шчырасць мемуарнай літаратуры ў цэлым.

⁵¹ ЦНБ, фонд 2, воп. 1, адз. зах. 17.

⁵² Я. Драздовіч узгадвае трагічную, але паказальную для свайго часу гісторыю ксяндза-беларуса Ф. Рамейкі, які, не вытрымаўшы псіхалагічнага ўціску, скончыў жыццё самагубствам.

⁵³ В. Стральцова, *Шлях да сябе: Сучас. аўтабіягр. проза як маст. сістэма*, Мінск 2002, с. 29.

Гранічная шчырасць вылучае і мемуарыстыку Я. Драздовіча. На старонках дзённіка і ўспамінаў майстар распавёў гісторыю свайго жыцця, напоўненага цікавымі падзеям, творчымі пошукамі і барацьбой за пражыццё. Шлях Я. Драздовіча – гэта шлях выпрабаванняў (адзінота і боль, падарванае здароўе, бытавая неўладкаванасць, крыўды і расчараванні, непрызнанасць, кпіны і адарванасць ад свету), на якім творца ўсё ж здолеў застацца верным свайму пакліканню і застацца высакародным чалавекам. На старонках “Дзённіка” не раз сустракаюцца шчымлівыя маналогі творцы:

Чуў, што маніліся⁵⁴ адведаць (з Лужок) і маю станцыю ў Летніках. Праўдзівей, не маю станцыю, а ейнага гаспадара Янку Башкіра. Бо я ім (па рэкамендацыі “сварлівага”, а часам да наіўнасці хітруючага Машары) не зусім цікавы чалавек... як чалавек “чужой і ненавіснай расы”... Бог з імі. Я ім зямляк, но яны не так, як я, які землякоў сваіх шануець і робіць для Музеяў іх іхнія партрэты і дорыць ім асабіста свае працы, мастацкія працы і толькі за тое, што яны нашыя паэты, паэты калі не дзеля матэр’яльнай выгады, то дзеля самалюбства і славы сваёй асабістай, а дзеля гэтага я ім мушу аж служыць, ды яшчэ з дагодамі. А дзе ж маё? Ды й што вы мне за ўсё гэта?! Зацірайце мяне, зацірайце!⁵⁵..

Жанр дзённіка мае свае разнавіднасці: вылучаюцца дзённік прыватных асоб і дзённік мастака, што выступае творчай майстэрняй, даючы ўяўленне аб этапах працы над пэўным творам, аб значэнні вобразаў і аб тым, што натхніла аўтара на яго стварэнне. Таму адной з самых яркіх уласцівасцей дзённіка творцы з’яўляецца інтэр-тэкстуальнасць і інтэрмедыяльнасць (*наяўнасць у мастацкім творы такіх вобразных структур, якія заключаюць інфармацыю аб іншым відзе мастацтва*⁵⁶). Прастора дзённіка творцы насычана адсылкамі да іншых літаратурных твораў і твораў іншага мастацтва. Мемуарыстыка Я. Драздовіча не з’яўляецца выключэннем, што ўпісвае яе ў шэраг такіх твораў, як “Дзённік” Э. Дэлакруза, “Дзённік” Ф. Рушчыца, успаміны “Маё таёмнае жыццё” і “Дзённік аднаго генія” С. Далі, аўтабіяграфія М. Шагала “Маё жыццё”.

Я. Драздовіч з’яўляецца не толькі таленавітым мастаком, але і самабытным пісьменнікам, які пакінуў даволі багаты літаратурны на-

⁵⁴ Я. Шутовіч і Ст. Станкевіч.

⁵⁵ Я. Драздовіч, *Дзённік*, “Маладосць” 1992, № 2, с. 126.

⁵⁶ Н. Тишунина, *Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований*, [в:] *Методология гуманитарного знания в перспективе XXI. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана*, Санкт-Петербург 2001, с. 153.

бытак. Першай пісьменніцкай спробай майстра стала апавяданне “Нявольніца кволага сэрца, або Гэлька”, што вылучаецца псіхалагізмам. Гістарычна-бытавы раман аўтара “Гарадольская пушча” закранае шэраг важных праблем: праблему неабходнасці вяртання гістарычнай памяці, звароту да хрысціянскіх ідэалаў, праблему вайны і міру, незалежнасці краю і кожнай асобы. У сваім творы Я. Драздовіч здолеў паяднаць гістарычны і фальклорны пачаткі, высокі стыль аповеду і прастаноўе, гераічнае і гумарыстычнае. У аповесці “Вялікая шышка” Я. Драздовіч праз паказ жыцця ў горадзе двух мастакоў-выхадцаў з вёскі выяўляе актуальныя для свайго часу праблемы: канфлікт паміж новым і традыцыйным мастацтвам, непаразуменне паміж горадам і вёскай. На старонках аповесці аўтар задаецца пытаннямі сутнасці творчасці і прызначэння таленту. Адною з магістральных тэм у вербальна-візуальнай творчасці Я. Драздовіча з’яўляецца тэма космасу. Майстру належаць касмічныя цыклы “Жыццё на Марсе”, “Жыццё на планеце Сатурне”, “Жыццё на Месяцы”, якія вылучаюцца ўзаемадзейнем, узаемаўзбагачэннем і супадзеннем танальнасці. Касмавізіі Я. Драздовіча тыпалагічна звязаны з такімі літаратурнымі жанрамі, як падарожжа, навуковая фантастыка і фэнтэзі. Я. Драздовіч – аўтар паэмы “Трызна мінуўшчыны”, своесаблівай памінальнай песні па залатых часах Беларусі. Твор грунтуецца на фальклорным разуменні гісторыі: на першы план у “Трызне мінуўшчыны” выходзіць абагульненасць, уласцівая народнай песні. Найбольш вядомымі шырокай чытацкай аўдыторыі творамі Я. Драздовіча з’яўляюцца “Дзённік” і “Успаміны з вайсковага жыцця”. Мемуарыстка творцы не толькі раскрывае гісторыю жыцця прыватнай асобы, але і падае шырокую панараму жыцця цэлай краіны.

STRESZCZENIE

JAZEP DRAZDOWICZ – PISARZ

W artykule osoba znanego malarza, badacza i pedagoga Jazepa Drazdowicza jest przedstawiona jako pisarza. Na materiale opowiadania „Niewolnica czulego serca, czyli Gelka”, powieści „Puszcza Garadolska”, opowieści „Wielka szyszka”, szkiców fantastycznych, poematu „Stypa przeszłości”, pamiętników J. Drazdowicza analizowana jest tematyka, problematyka, różnorodność gatunkowa i stylistyczna jego twórczości literackiej.

Słowa kluczowe: homo universalis, opowiadanie, powieść, opowieść, szkice fantastyczne, poemat, pamiętniki, różnorodność rodzajowa i stylistyczna.

S U M M A R Y

YAZEP DRAZDOVICH AS A WRITER

The purpose of the article is to present the personality of a famous artist, researcher and teacher Yazep Drazdovich as a writer. Subject, problematic, variety of genres and stylistic features of the author's literary work were analyzed on the material of the short novel "The Hostage of the Tender Heart, or Gelka", the novel "Garadolnia's Forest", the story "A Big Swell", fantastic sketches, the poem "Funeral Feast of the Past", diaries and memoirs.

Key words: homo universalis, short novel, novel, story, fantastic sketches, poem, variety of genres.